

ПОСЛЕДИЦЕ РАТА И ОБНОВА СРБИЈЕ

Србија је у Другом светском рату претрпела огромне људске и материјалне жртве. Становништво је десетковано, преко 20% људи остало је без крова над главом, саобраћај и рудници разорени, индустријска предузећа и возни парк уништени. Губици у пољопривреди били су огромни, нарочито у стоци.

У току Другог светског рата (1941–1945) окупатори су на подручју Србије спалили, срушили или оштетили око 75.000 зграда, од чега око 15.000 стамбених. Највише су страдали градови: Београд, Лесковац, Ниш, Ужице и Краљево, од непријатељског, али и савезничког бомбардовања и приликом борби за ослобођење. У Србији, непријатељ је оштетио 322 моста у дужини од 8 km. услед чега је железнички и друмски саобраћај био не само отежан, него на појединим деловима и онемогућен.¹

Ослобођење Србије наметнуло је пред нову власт нужност интензивне обнове и решавање текућих привредно-социјалних проблема које је рат оставио за собом. Обнова је значила напор власти да поново оживи дезорганизовану привреду, обезбеди редовну производњу и снабдевање становништва животним и другим намирницама. Самим тим стварали су се предуслови за доцнији прелазак на планску изградњу Србије. Обнова је текла по утврђеном приоритету: саобраћај, рударство, индустрија. Приликом њеног извођења водило се рачуна о друштвеној корисности предузећа која се обнављају, а не о њиховој рентабилности. Власт је у извођењу обнове користила искуства стечена на слободној територији у току рата. Друштвено-политичка организација Народни фронт је била носилац и радних и политичких акција. Политичка стабилизација прилика ишла је паралелно са привредном консолидацијом. Припадници Народног фронта, омладинске организације и Армије по завршетку рата налазили су се у првим радним бригадама. Истакнута је парола: „Док траје обнова нема одмора“!

Организовање послератне обнове земље Национални комитет ослобођења Југославије је разматрао још током рата,² па је у том циљу било основано Повереништво за економску обнову, коме је поверено да изради планове обнове привреде после рата. Комунистичка партија Југославије

---

¹ Види о томе: *Југославија тридесет година после ослобођења и победе над фашизмом 1941–1975*, Београд 1975, 29.

² Бранко Петрановић, *30 година социјалистичке Југославије*, Београд 1973, 207.

је такође овом проблему посвећивала посебан значај, „полазећи од тога да је брза економска обнова земље предуслов за брже сређивање политичких прилика, као међусобно условљених процеса“.³ Сређивање прилика је обухватало, сем организације снабдевања становништва које је под окупацијом тешко пропатило, посебно обезбеђивање помоћи крајевима који су били жаришта Народнослободилачке борбе, саобраћајно и економско повезивање привредног подручја, стварање јединственог финансијског система итд.

Радни полет у обнови привреде и изградњи земље захватио је после ослобођења Србије широке народне масе, иако су прилике биле тешке: градови оштећени, саобраћај нерегулисан, снабдевање животним намирницама недовољно. Уз то, још је био присутан и унутрашњи непријатељ власти, који је уза се имао разне саботере и шпекуланте. Они су на разне начине стварали тешкоће новој власти у организовању привредног живота у новим условима.⁴ Велика већина народа није међутим, поклекла пред тешкоћама. Народ је био свестан да своју судбину држи у својим рукама, и сву своју умну и физичку снагу мобилисао да обнови и изгради нову друштвену заједницу.

После ослобођења земље није било другог пута за побољшање материјалног и социјалног положаја становништва, осим борбе за обнову земље у којој су радно способни грађани показали велику дисциплину и залагање.

Захваљујући високој свести свих запослених и народа, борба за обнову се претворила у општенародни плебисцит. Српски народ је за релативно кратко време успео да обнови градове и села, путеве и пруге, рашчисти рушевине које је оставио за собом рат. Курс КПЈ и НФ на извођење обнове земље путем добровољног рада и такмичења, као једне од његових форми, има основни извор у спремности већине грађана да следе политику државне власти у даљим променама друштвено-економских односа.

Приликом обнове није се остало само на затеченом већ је тежња била да се привредни капацитети прошире и да се израде сасвим нови погони. Тако су 1945–1948. у производњу пуштена 6.072 објекта. У многим од њих су се производили нови производи, којих није било у Краљевини Југославији.⁵

Радни полет који је настао као резултат великих победа у Народнослободилачком рату и друштвено-економских промена у земљи, захватио је широке слојеве становништва из којих су спонтано никли први такмичари, а касније ударници, новатори и рационализатори. Хероизам

³ *Истио*.

⁴ *Борба*, 7. VII 1946.

⁵ *Друји конгрес Комунистичке партије Србије* (у даљем тексту II конгрес КПС, Београд 1949, 145.

из рата пренео се иницијативом КП Југославије на широки фронт борбе у обнови и изградњи земље на новим основама. Тај хероизам добијао је свој пуни израз у масовним такмичењима која су свакодневно попримала све организованiji карактер, јер су обухватала широке народне масе и постала стални метод рада већине становништва.

Укупна вредност радова које су вршиле теренске организације Народног фронта Србије у својим акцијама по разним секторима делатности у 1946. износи 608.776.237 динара.

Запослени по фабрикама и рудницима дали су добровољних радних часова у вредности од 26.222.837 динара.

Омладина је дала 4.638.924 добровољних радних часова у вредности 150.000.000 динара итд.⁶

Такмичење у раду дало је велики допринос усавршавању производње и подизању продуктивности рада. Оно се као стални метод рада у федералној Србији учвршћује тек у првомајском такмичењу 1946. године.⁷ Од радника укључених у такмичење у Србији октобра исте године звање ударника добило је 2.025 такмичара, а током 1947. проглашено је 42.497. ударника.⁸

У 1945. обновљена су многа предузећа, често иницијативом самих радника, али се осећао недостатак планског рада и добре организације. Такмичарски рад у 1945. и 1946. много је допринео сређивању индустрије и привреде у целини. Поред низа локалних, организоване су и велике радне акције: брање жита и сетва у Војводини. Рачуна се да је из Србије и других крајева земље у акцијама брања кукуруза и пролећне сетве учествовало око 15.000 младих и да је том приликом обрађено око 15.000 катастарских јутара напуштених имања у Војводини.⁹ У сечи дрва на Црном врху радиле су бригаде из Београда, Зајечара, Крагујевца, Ниша, Лесковца, Пожаревца, Прокупља, Јагодине и других места Србије. Укупно је било 1.620 девојака и младића. Радови су започели у јануару по великој зими, а завршени у априлу 1945. За ово време изграђена је и пруга Бор – Црни врх у дужини од 12 km, исечено и извучено из шуме преко 20.000 m³ дрвне грађе и засађено око 20.000 јелових садница на местима где је дрвеће било посечено.¹⁰ Сем великог економског ефекта, поменуте акције представљале су и велики пример самопрегора и пожртвовања младих људи у обнови земље.

⁶ Борба, 17. III 1947.

⁷ Одлуку о такмичењу донео је Јединствени синдикат радника и намештеника Југославије, 11. I 1946 Борба, 12. I 1946.

⁸ Бранко Петрановић, н.д., 214; II конгрес КПС, 175.

⁹ Архив Србије – фонд ЦК КП Србије (у даљем тексту АС ф, ЦК КПС), нерегистровано.

¹⁰ Види опширније Воја Вуцелић, *Омладинске радне бригаде на Црном врху*, „Годишњак града Београда“, књ. XIV, Београд 1969, 149–155.

Народна Република Србија је у периоду обнове до краја 1946. постигла завидне резултате. Обновљене су саобраћајнице (путеви, железница), електрична мрежа, зграде за становање, јавне установе, школе и болнице. Недостатак финансијских средстава и кредита народ је допуњавао масовним учешћем у добровољном раду, који су организовале друштвено-политичке организације и органи власти. Више од 60% свих јавних радова извршено је бесплатно, на добровољној основи.¹¹ То је допринело да држава преброди препреке и створи основу за већа прегнућа у обнови и изградњи земље.

И поред великог успеха који је постигнут за релативно кратко време, било је и доста пропуста и неодговорности, тако да је долазило и до грешака које су се касније тешко исправљале. Било је доста рутинског рада на стари превазиђен начин, а и бирократског односа према појединим проблемима, који су захтевали ажурност у решавању.

Државна власт је посебну пажњу посветила снабдевању становништва. Шпекулација и недозвољена трговина, чији су носиоци претежно били приватни трговци, строго су кажњавани.

Поред доношења Закона о сузбијању шпекулације и привредне саботаже, држава је с пролећа 1945. увела и контролисано снабдевање најважнијим прехранбеним артиклима путем потрошачких карата. Те мере су представљале нужно решење због недостатка прехранбених намирница.

Регулисан је и платни систем радника, намештеника и службеника, који су организовани на новим основама службе социјалног осигурања. Предузете су и замашне мере и акције за збрињавање ратне сирочади и социјално угрожених лица. За децу из ратом опустошених крајева организоване су и дечје колоније у Србији и Војводини. Преко организације Уједињеног савеза антифашистичке омладине Југославије у Војводину је колонизирано 4.500 деце.¹² Поред колонија основани су и дечји домови.

Представништво Скупштине народног ослобођења Србије је почетком јануара 1945. посебном одлуком образовало Привредни савет који су сачињавали повереници привреде: финансија, пољопривреде, грађевина, шума и исхране у циљу организовања привредног живота.

Привредној стабилизацији знатно је допринела ликвидација валутног хаоса који је за собом оставио рат и окупатор. Све до увођења јединствене новчане јединице није било услова да се створи јединствено тржиште и поједностави привредни промет. Разне валуте и њихова различита куповна моћ уносиле су и несигурност на тржишту, омогућавајући најразноврсније злоупотребе и шпекулације.¹³ Замена новчаних јединица из времена окупације јединственим динаром ДФЈ извршена је од

¹¹ АС Ф, ЦК КПС, 1946, нерегистровано.

¹² Бранко Петрановић, *н.д.*, 211.

¹³ *Истио*, 78.

априла до јула 1945. „Курс ове замене био је утврђен на нивоу 100 окупационих динара за 5 динара ДФЈ. Поред тога, био је утврђен курс и за друге валуте које су у том моменту биле у оптицају на појединим деловима Србије“.¹⁴

Власт је била непосредно ангажована на замени старог и окупаторског новца. На овом задатку морале су се ангажовати и организације КПЈ, јер је реакција развила пропаганду да се окупаторски новац не замењује. Десило се да „у моравском, студеничком, драгачевском и качерском срезу нису разменили новац“.¹⁵

Држава је постигла успех у обнови привреде и побољшања социјалног положаја широких слојева грађана у првом реду захваљујући замени новца и сређивања финансијског хаоса, као и низом законских мера које су биле неопходне у то време (Закон о конфискацији, Закон о сузбијању шпекулације и привредне саботаже, Закон о аграрној реформи и колонизацији и др.).

Пореску политику власти карактерише класна диференција. И друге мере државе у периоду обнове имале су класно обележје и управљене су на заштиту запослених радника.¹⁶

Велику акцију државе и власти у овом периоду представља и организовање повратка бивших ратних заробљеника и интернираца из Немачке и земаља које је она окупирала. Сем социјално-хуманог, ова акција је имала и политички карактер. До краја 1945. држава је успела да репатрира око 335.000 грађана Југославије међу којима је било највише Срба.¹⁷ Највећи број се вратио у Србију. Упоредо са репарацијом, власт је пружила значајну помоћ и хиљадама људи принудно расељених за време рата или избеглих са својих огњишта пред окупаторско-квислиншким терором. Само у Србији налазило се крајем 1944. године око 300.000 избеглица из Војводине, Косова и Метохије, тзв Независне Државе Хрватске, Босне и Херцеговине и Словеније, који већ с пролећа 1945. почињу да се враћају у своје крајеве, осим на Косово и Метохију где су за повратак Срба даване посебне дозволе. Таква државна политика била је за српски народ.¹⁸

Од ослобођења Србије у јесен 1944. до априла 1945. било је обновљено и почело да ради 80% индустријских предузећа у Србији.¹⁹

Ваља повући „оштру разлику између обнове индустрије и целе привреде до завршетка рата и времена од ослобођења целе земље до прве национализације (почетком децембра 1946) и преласка на планирање

¹⁴ *Енциклопедија Југославије* (у даљем тексту ЕЈ), св. III, 78.

¹⁵ АС. Ф ЦК КПС, Записник са седнице ЦК КП Србије од 3. VI 1945, нерестровано.

¹⁶ *Борба*, 18. XII 1946.

¹⁷ Архив Југославије (у даљем тексту АЈ) ф. 97, к. 99.

¹⁸ *Истио*.

¹⁹ АС, Ф ЦК КПС – 1945, нерестровано.

општег привредног развитка, априла 1947. године. Обнова је до завршетка рата текла под нередовним условима за које је, с једне стране, карактеристично извођење великих операција и подређивање целокупне производње потребама војске и фронта, а с друге, велике оскудице, нестабилност цена услед несташице робе, широке размере шпекулације и шверца, валутни хаос²⁰; јер је владало више новчаних система. Са гледишта повећања производње за цивилне потребе, завршетак рата маја 1945. значио је радикални преокрет. На повећање производње, сем преоријентације индустрије на мирнодопску производњу, утицало је и пуштање у погон новообновљених предузећа. Иако је завршетком рата и јачим покретањем обнове општи обим индустријске производње растао, на њега је неповољно утицао низ објективних фактора. Поред опште неразвијености у Србији и заосталости пољопривредне производње (са слабом механизацијом), ову појаву карактерише и несташица сировина, транспортних средстава, неразвијен саобраћај, недостатак електричне енергије, машина и др.

Индустријализација и потребе за електричном енергијом стално су ишли брже од повећања капацитета електричних централа. Електропривреда је стално оскудевала у репро материјалу, помоћу којег би се могао повећати капацитет производње електричне енергије. Тешкоћа је била у томе што се потребни материјал углавном набављао у иностранству.²¹

Обнова се развијала по планским задацима којима су регулисани производња, промет, кредитна политика и откуп. Вишу фазу обнове чини доношење оквирног плана индустријске производње за 1946. годину, који је значио напуштање дотадашњег система производних задатака и програма у индустрији. Овај план је израђен децембра 1945. и достављен републичком Министарству за привреду и обнову на даљу разраду.²²

Финансирање обнове текло је преко Фонда за обнову земље и помоћ пострадалим крајевима, који је основан половином 1945. године. Из Фонда за обнову додељено је 1946. Србији, Војводини, Косову и Метохији укупно 250 милиона динара.²³ За обнову Београда, као „престонице ФНРЈ“, Фонд је доделио посебан кредит од 200 милиона динара. Поред ових средстава Србији и Београду су из Фонда додељивана и средства за оживљавање појединих привредних грана и предузећа од значаја за Југославију.²⁴

За привредни живот у Србији, као и у Југославији, била су у периоду обнове карактеристична три сектора: државни, задружни и привредни. Државни сектор обухватао је већи део индустрије и рударства, финан-

²⁰ Бранко Петрановић, *н.д.*, 208.

²¹ *Истио*, 213.

²² *Истио*.

²³ АС Ф ЦК КПС, нерегистровано.

²⁴ *Истио*.

сијски капитал, већа пољопривредна добра и трговину. Задружни сектор повезивао је ситне индивидуалне произвођаче у колективну целину, настојећи да производњу подигне на виши ниво а да при том избегне искоришћавање својих чланова од других лица. Приватни сектор је обухватао сав остали део привредног живота.

Главни узрок привредне нестабилности била је слаба организација производних снага, трговине и прерасподеле.²⁵ Такво стање условљавало је да држава интервенише и обезбеди правилну расподелу роба и добара. Она се старала да пропише максималне цене најважнијих артикала широке потрошње и да учествује у откупу дела пољопривредних производа. Да би се обезбедила рационална потрошња државни органи су контролисали расподелу индустријских и пољопривредних производа, пошто их је било недовољно.²⁶

Влада Демократске Федеративне Југославије, преузимала је низ мера да се у производњи и расподели добара уведе строги рад. У том циљу она је прописала цене најважнијим животним намирницама. Уз то обавезала је сељаци да обраде своја поља и да продају своје производе како би се прехранило становништво и војска, а радницима је преко синдиката наложила да повећају производњу робе за широку потрошњу, водећи рачуна о потребама села и града.

Од ослобођења, привреда у Србији је стално напредовала. Највише се развијала индустрија, која је производила робу за широку потрошњу. Међутим, трговина није била добро организована и није била у стању да прати ритам производње. Административни апарат који је вршио расподелу произведене робе био је неажуран. Дешавало се да прођу и три месеца док роба стигне од произвођача до потрошача. Систем додељивања (дозначавања) робе потрошачима био је веома компликован са другим административним процедурама.²⁷

Републичко министарство трговине и снабдевање није могло да створи ваљану евиденцију најнужнијих потреба становништва појединих региона, услед чега није могло од индустрије да тражи производњу артикала који су били најнеопходнији за становништво. Администрација није била у стању да редовно прати и унапређује трговину. Међутим, и поред свих недостатака и тешкоћа, животни стандард током 1946. знатно се побољшао у поређењу са претходном годином. Највећи резултати су постигнути у индустрији, рударству, пољопривреди, грађевинарству и другим гранама привреде. У односу на претходно стање у Србији је обновљено 92% металне индустрије, 98% грађевинске, 98% хемијске и 100% индустрије грађевина.²⁸ До новембра 1946. обновљено је у Југославији 92%

²⁵ Исто.

²⁶ Исто.

²⁷ Исто.

²⁸ Исто.

железничког саобраћаја, у ствари 78% мостова, 70% вагона и 50% локомотива.²⁹

Демократска Федеративна Југославија постигла је рекорд у обнови земље у светским размерама, захваљујући учешћу целог народа у раду на тој обнови. Само за обнову попаљених села у Србији држава је дала помоћ од 774.430.309 динара.³⁰ Успеси у обнови осигурани су уз пуно залагање Народног фронта Србије, других друштвено-политичких организација и месних органа власти, али и државе која је имала огроман утицај на све поре друштвеног и привредног живота.

VIĆENTIJE ĐORĐEVIĆ

FOLGEN DES KRIGES UND SERBIENERNEUENEN

Resumee

Gegenstand dieser Beilage sind die Folgen des zweiten Weltkrieges, die wegen der okkupatorisch Wirkung im Land und Dynamismus des Erneuers der, durch den Krieg verödeten Wirtschaft, wie auch die Menschen leiden auf dem Serbiengebiet im Laufe des Krieges, entstanden wurden.

Innerhalb 1941–1945. wurden die Okkupanten 75.000 Gebäude vernichtet und beschädigt, wovon 15.000 Wohngebäude, meistens in Belgrad, Leskovac, Niš, Kraljevo und Užice. Es wurden auch 322 Brücken des Eisenbahn- und Reisennetzes beschädigt. Durch die Befreiung des höchstens Teils des Serbiens im Herbst des 1944. Jahres, begann mit dem Wiederaufbau (Verkehr, Bergbau, Industrie), das bis zum 1948 dauerte. Der Träger der freiwilligen Arbeitsaktionen war die politische Organisation der Volksfront im Rahmen derer die Bürger, Jungbrigaden und die Vertreter der serbischen, jugoslawischen Armeen gearbeitet haben. Auf dieser Weise gaben diese den großen Beitrag zur Verbesserung der Material- und Soziallage der Bevölkerung.

Derzeit ist es gelungen, die Städte und Dörfer, die Bahnen und Strecken zu erneuern und Ruinen zu bereinigen, die nach dem Krieg blieben. Ab 1945–1948. wurden in Herstellung und Exploitation 6.072 Objekte gelassen.

Die Finanzierung des Erneuers fließt aus dem Staatsfonds für den Wiederaufbau, aber wegen des Mangels an Geldmitteln gab die Bevölkerung einen großen Beitrag mit ihrer freiwilligen Arbeit. Dieser Betrag hat die Wert der Hundert Millionen der damaligen Neudinaren was im Artikel besonders ausgedrückt wurde.

²⁹ Бранко Петрановић, н.д., 210.

³⁰ Исто.